

"Det första här vid Iföverken började redan 1887. Det var en doktor Nielsen, som först lade grunden. Han var veterinär, men han hade doktorstiteln. Tillsammans med ett par stycken geologer - de var visst danskar också förresten - så började han borra i Ivö klack och fann då kalk. Han arrenderade Gualövs tegelbruk, och så hade han ett lantbruk i Allarp, båda delarna tillhörde Trolle Ljungby. När han reste mellan de båda platserna, så kunde han ju se Ivö klack, och det var väl då han hade börjat fundera på vad den kunde innehålla. Han körde ju den där vägen varje dag.

Fabrikationen började med att han hittade kalk på ön, och då skickade han dit några karlar för att gräva och schakta så att de kunde få fram kalken. Bland dem var en som hette Per Gudmundsson från Gualöv. Det gick i mycket försiktig skala till att börja med, men när de så hade kommit fram till fyndigheten så byggde han sig en kalkugn här på ön, där fabriken nu ligger, och började bränna kalk där. Det var det första han gjorde. Då hade han små skutor som hämtade råkalken på ön och forslade den till kalkugnen. På den tiden gick sjön ända upp till landsvägen, där husen nu ligger. Det var bönder från Vånga och Nä-

sum, som forslade kalken på sina egna skutor. En av dem hette Per Truedsson. De transporterade också ved, dessa människor. För det är ju så, att Trolle Ljungby räcker ända runt omkring Nässum och den trakten, och därifrån körde de med ved ner till ångbåtsbryggan här. Där fanns det länge en kran, som lyfte upp veden. Där fanns också ett stickspår, som sedan transporterade veden på järnväg. Det var vanliga fiskarskutor de körde med. De tog väl en 16-17 ton, så de tog inte mycket mindre än Ivöverkens prämar gör nu. De tar 20 ton.

På det sättet så fick han sin råkalk. Den består ju egentligen av istidsformationer, för det är förstenade djur, som den är sammansatt av. Jag har plockat många käkar och lite av varje annat åt geologen Grönwall, som var professor i Lund. Han sysslade med olika forskningar här i Skåne, men han hade sitt högkvarter i Bromölla. - Under den här kalken så var det en hel del annat lösare material. Ju längre man kom ner, ju sämre blev den. Brytningen därute skedde med hacka och spett och skjutning. Nielsen hade aldrig något maskinellt. Det fick lov att skjuta och spränga, det har de alltid gjort. Det var folk här från ön och trakten runtomkring, som han tog till det där, så det var ju inte yrkeskunnigt folk från början, men de

lärde sig ju. Nielsen gick så långt, att han hittade kaolin och bröt och försökte att slamma. Så han byggde en skorsten och två rundugnar för att göra eldfast tegel av det, men det var i mycket ringa skala. Jag har själv rivit ner ugnarna. Det var rätt mycket sand i kaolinen, så man kunde inte använda den hur som helst. Han hade en maskin, som malde sönder kaolinen, och så löste han upp den i vatten, så den blev fullständigt utan form. Det gjorde han för att sanden skulle lösgöras från den vita leran. Han lät nämligen sedan den där massan gå igenom 3-4 bassänger med vatten och så blev sanden liggandes på botten för den var ju tyngst. Det var tre bassänger. Jag hittade dem 1918.

Det gick inte så bra för Nielsen, för det är ju i regel så, att den som börjar, han skördar ingen vinst. Så försökte han att bilda bolag, men det stod inte längre än till 1899. Då kom en dansk, som hette Hermansen. Han bildade ett bolag och satte det hela i stor skala. Hermansen lade an på kaolinen och byggde slamverk, som nu är nedrivet. De sista resterna finns där de nu håller på att bygga något som man också kan kalla slamverk för att bereda massa för porslinstillverkningen. Han lade också an på eldfast tegel, fast främst på kaolin. Slam-

ningen av kaolinen var ett rätt så otrevligt arbete, så det var antagligen svårt att få svenskar till det - vi får ju tro det åtminstone - och det var därför herrarna Verständig kom hit med sina polacker. De bröt, slammade och torkade kaolinen. Leiser Verständig bodde i Lemberg, men de båda bröderna Adolf och Leon var bosatta här och skötte det hela. På den tiden hade de en sådan skattelagstiftning, som gick ut på att en säsongarbetare inte kunde beskattas på den plats där han arbetade, och det utnyttjade polackerna. Så en 14 dagar före jul så reste de hem till Polen och så kom de tillbaka i slutet på januari. Då var det på det sättet, att bolaget uppförde baracker för dem att bo i. Maten fick de av judarna. Så hade de en lön, beroende av deras kapacitet. Högsta lönen var när jag kom hit 1911 75 öre upp till 1 krona. Deras arbete bestod uteslutande i att slamma kaolinen.

Det sattes upp moderna pressar i ett s.k. presshus, där kaolinen pressades så att allt vatten försvann. Pressarna bestod av remmar och plattor och en duk, som lindades om, med ett runt hål i mitten, där vattnet kunde rinna ut. Kaolinen pumpades in i de där pressarna till ett visst tryck, och då började vattnet att rinna genom hålet. De kunde pumpa in kaolin från

bassänger i 36 pressar. När så vattnet var borta, så lossade de plattan och tog fram bitarna. Dem skar de sedan sönder och la' i en torkugn eller ute i det fria.

På den tiden hade Hermansen tyska arbetare. Robert Appé, som kom 1901, var ledare för hela fabriken. Han dog 1934. Han kallade sig ingenjör, fast inte hade han någon teknisk utbildning, inte. Det var mycket tyskar här inom chamottefabriken på den tiden. Appé var rätt kvick till att kunna ta upp en sak, men han saknade fullständigt tekniska kunskaper att forma ut idéerna. Han hade en vana, att när han kom på något, så ritade han med en krita på en tegelsten, och sen så väntade han, att man skulle kunna arbeta efter det. Det var när vi skulle bygga en torkugn eller vad som helst. Då kunde han rita upp en sak vid 9-tiden på morgonen och så frågade han efter middagen, om jag hade börjat sätta i gång! "Nej, jag vill ha ett par veckor på mig och fråga disponenten till råds, innan jag sätter i gång", sa' jag till honom.

1909 var Hermansens bolag färdigt att gå i konkurs. Men dessförinnan så hade de börjat göra rätt så mycket retorter till gasverk. Det var en tysk uppfinning. Jag var i Ystad 1906-07 och byggde ett gasverk där åt en ingenjör Preisler, som hade

åtagit sig det. Han var anställd här i Bromölla, och det var den första kontakten jag fick med dessa människor här.

De hade då en man här, som verkligen var ingenjör. Han hette Wollmar Hintze, en svensk. Hans far bodde i Kristianstad. Men annars var det inte mycket bevänt med den tekniska skickligheten här, till att börja med.

1910 började det nya bolaget, det är detsamma som är nu. Appé var fortfarande ledare för fabrikationen. I början var det en besvärlig tid. Åren 1911 till 1918 var en tid då man inte visste vilken dag det kunde vara slut på alltsammans. Det var besvärligt med allt, och det förvånar mig inte. De kunde inte organisera och inga tekniska ledare hade de.

Redan Hermansen kom på idén att ta till vara överskottet av kalk, som blev när de bröt kaolinen, på det sättet att de gjorde cement. Men han hade för litet kapital. Det var hans tanke från början att konkurrera med Skånska cementförsäljningsbolaget. Men så gick det inte utan han fick dem att placera en summa här. När så bolaget gick i konkurs så hade ju redan Cementa en del här, och så köpte de företaget. Det bildades nytt bolag med häradshövding Wehtje i spetsen. 1918 skickade han sin son Ernst Wehtje hit för att undersöka, om det överhuvud-

taget lönade sig att fortsätta driften. Han kom i november 1918 och var då 27 år. Och han lade ner ett oerhört arbete här.

Disponent Appé hade då kommit överens med en porslinsfabrik i Ulvsunda, att de skulle få utnyttja två rundugnar och en del av verkstadsutrymmet, men när Wehtje kom hit, så ordnade han snabbt upp det, så det blev ingenting av. De hade också köpt kaolinfyndigheter vid Örlycke i Sandbäck och vid Möllebjörke, men allt det avvecklade Wehtje, för han såg med detsamma, att det inte lönade sig. Det blev för stora brytningskostnader. Det var billigare att köpa kaolin från Tyskland i stället. Vi tog inte mer än 5000 ton vid Sandbäck. De hade köpt ett hemman för 75.000 kr. i Möllebjörke, men det sålde Wehtje till den som de hade köpt det av. Han avvecklade också till största delen kaolinbrytningen på Ivön. De tar vad de behöver för husbehov till chamottesten. Förr så bröt de ju så mycket, att de sålde till pappersbruk och andra. - På min tid så hade de bara tysk kaolin, och alla modeller var baserade på den tyska kaolinen. Nu har de engelsk också, men den har inte riktigt samma konsistens som den tyska. De får tysk kaolin från den ryska zonen. Olika slags kaolin har olika krympning, så därför

får de rätta modellerna efter kvaliteten.

1919 satte vi i gång med att försöka med isolatortillverkningen, men även den hade ju sina sjukdomar i början, men de var inte värre än att de kunde övervinnas. Wehtje hade rätt mycket besvär med tyskarna men försökte göra vad han kunde för att få hit tekniskt utbildade personer. Bl.a. kom dir. Lund hit från Höganäs 1923. Han var kemist här ursprungligen. Det satt tyskar här fortfarande, men de försvann undan för undan. 1930 kom de till en överenskommelse med Appé, så han slutade som ledare. Han dog 1934. Från den tiden då Lund fick hand om det så har det gått bra.

Galizierna försvann rätt fort sen Wehtje kom hit. En del for ju hem till Polen under kriget. Men många har stannat och blivit acklimatiserade här.

Där nu laboratoriet och tekniska kontoret är, låg kontoret förut, men det flyttade in i det stora affärskontoret 1937. 1935 byggdes hotellet. Victor Månsson i Malmö har ritat alla fabriksbyggnaderna utan undantag. Jag blev fast anställd här 1911. Mitt arbete bestod i att göra enkla tillbyggnader vid fabriken och sådant. 1921 bildade Wehtje en egna-hems-förening i Bromölla, och den existerar delvis fortfarande. Kassör Svens-

ACC. N:R M. 11267:9

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

son skötte om den merkantila sidan och jag ritade husen och kontrollerade bygget. Jag har byggt nästan alla villorna här utom de nyaste. Wehtje lät mig sköta det där samtidigt med arbetet i fabriken, så jag kunde komma och gå som jag behövde. 1942 slutade jag.

Fabriken har brunnit ett par gånger. Första gången var 1906. Då brann rundugnarna och något som kallades Hermansens kalkmölla. Han skulle ha den till kalkmölla, men den var inte färdig. Sen var det en stor eldsvåda 1914. Efter det så byggde vi upp chamotten i sin helhet. Den byggde jag. Då hade vi en ingenjör på ritkontoret, som gjorde lite ritningar, men annars klarade jag det själv. Det var 1915 på hösten. När vi byggde de andra fabriksbyggnaderna här, så hade vi en arbetsledare från Skånska Cement."